O EPOPEE ÎN DIALOG: SIMONE BERTIÈRE, *LE ROMAN D'ULYSSE*

Simone BERTIÈRE, *Le roman d'Ulysse,* Paris, Éditions de Fallois (*Littérature*), 2017, 255 pp. [ISBN: 9782877069861, 2877069869]

După cum afirmă în postfața cărții, Simone Bertière își propune în *Le roman d'Ulysse* (2017) să ofere cititorilor neinițiați un mijloc de a cunoaște opera homerică în formă agreabilă. Considerând *Iliada* apropiată de tragedie, iar *Odiseea* de romanul de aventuri, autoarea își declară admirația pentru prima operă și afecțiunea pentru a doua, al cărei protagonist este cel mai complex erou din legendele grecești, în stare să-i fascineze peste veacuri pe moderni ca și pe antici. Subtil, viclean, iscusit, cu spiritul deschis, inventiv, orientat spre viitor, acesta reflectează înainte de a acționa, detestă războiul și preferă negocierea, arta de a convinge prin cuvânt. Reprezentativ pentru societatea epocii sale, dar gata să evadeze din ea, Ulise evoluează, ceea ce îl face un bun personaj romanesc. El ilustrează trecerea de la forța fizică la inteligență, iar prin refuzul de a se supune destinului, depășește fatalismul și anunță orientarea ulterioară a gândirii eline. Lucrarea imaginează senectutea lui Ulise în Ithaca după transferul puterii către Telemah. Din lipsă de ocupație, fostul suveran își petrece zilele în compania lui Euphor, în fața căruia își reconstituie peripețiile de la Troia și din călătoria de întoarcere. Capabil să stârnească și să întrețină plăcerea de a povesti a interlocutorului prin întrebări candide, tânărul căprar isteț, născocit de scriitoare, își descoperă vocația poetică, deprinde meseria de aed și ajunge să elaboreze poemul epic consacrat stăpânului său. Alcătuit din dialogurile celor doi, la care se adaugă monologuri ale lui Ulise, romanul pe două paliere vizează isprăvile din trecut și relația ulterioară a vorbitorilor, asigurând o dublă privire asupra materialului epopeilor. Acțiunea oscilează între prezent și timpul întâmplărilor trăite, Ulise apare ca narator al propriei vieți și ca personaj al povestirii. Naratorul ia distanță față de evenimentele înfățișate, personajul rămâne fidel textului homeric concentrat, dar cu respectarea tonalității, uneori chiar a cuvintelor originare. Structurată în trei părți, cartea prezintă în prima secvență cele survenite după debarcarea lui Ulise în Ithaca, replică la cânturile XIII–XXIV din *Odiseea,* în cea de-a doua, o retrospectivă concisă a războiului troian expus pe larg în *Iliada,* iar în cea de-a treia, periplul spre casă, corespunzând cânturilor V–XII din *Odiseea*. Zugrăvirea conflictului asiatic sintetizează conținutul *Iliadei* cu unele informații suplimentare desprinse din tragediile eline, cum ar fi cele referitoare la sacrificarea Ifigeniei. Cât despre revenirea eroului în țara de baștină, episoadele sunt cele din *Odiseea,* cu anumite extrapolări, de pildă despre dragostea cu Circe tratată sumar de Homer. Scriitoarea franceză nu schimbă cursul narativ, nu adaugă pățanii noi. Inedit este doar epilogul care închipuie ultima perioadă din existența lui Ulise. Refuzând atât urmările extravagante urzite de epigoni, precum cele din *Telegonia,* cât și deznodământul idilic din sonetul lui Du Bellay care atribuie eroului o bătrânețe senină pe plaiurile natale, romanciera e de părere că astfel de încheieri nu corespund unui caracter avid de explorări și inventează un final în prelungirea traiectoriei lui anterioare. Ideea de a porni într-o altă expediție pe mare dincolo de coloanele lui Hercule, limitele lumii, coincide cu aceea concepută de Dante în *Infernul* XXVI, scriere care sancționează însă dorința de cunoaștere drept păcat mortal.

Pe tot parcursul romanului este examinată tranziția de la eroismul tradițional cu temei în forța războinică la eroismul inteligenței incarnat de Ulise. Lipsit el însuși de gustul competiției, motorul vieții eroice, Telemah face la preluarea puterii un elogiu al tatălui său socotit de acesta o dare de seamă plată care nu îi pune în lumină dimensiunea eroică (1). Bănuit ulterior că ar fi preferat ca părintele său să fi murit eroic la Troia ca să-și înalțe propriul prestigiu (3) și că s-ar simți strivit de măreția tardivă a întoarcerii acestuia (epilog), fiul se află de fapt într-o situație dificilă printre rudele pețitorilor uciși care au primit cu greu reconcilierea, astfel că pomenește numai realizările militare ale lui Ulise, nu și revenirea sa sfârșită cu un masacru. Fără a-și vedea confirmată gloria autentică în prezent (1), cel în cauză ar vrea să vorbească despre victoria sa asupra mării neîmpărtășită cu altcineva. Conversațiile cu Euphor reții caracteristici ale eroismului. Din prima clipă, tânărul este încredințat că are înaintea sa un erou, Ulise afirmă că doar a supraviețuit, în timp ce eroii tipici mor tineri în luptă sub ochii tuturor, persistența în memoria oamenilor fiind asigurarea lor împotriva aneantizării umbrelor din infern. Ascendența familială ilustră, notabilă la majoritatea eroilor,

rămâne ambiguă în cazul lui Ulise, nepotul pungașului Autolycos, fiul lui Hermes, patronul hoților și al trișorilor. Calificarea uzuală a eroilor prin vigoare fizică este pusă în discuție de la început de Ulise care se întreabă cât valorează tăria mușchilor fără deșteptăciune, dacă în bătălie atitudinea eroică implică asumarea pe cont propriu a oricăror riscuri chiar în dauna interesului colectiv, dacă rolul decisiv în victoria asupra cetății asediate revine combatanților care au ucis mai mulți dușmani sau iscusitului născocitor al calului troian. Considerând că eroismul ar trebui să se măsoare prin dificultatea isprăvii pe orice teren, el susține că este mai meritoriu să depășești încercările sale maritime decât să ucizi inamici inferiori pe câmpul de luptă. Fără a corespunde definiției clasice a eroului, Ulise își revizitează trecutul prin prisma experienței actuale spre a arăta că există și alte căi de a deveni ilustru decât forța brută (2). Victorios asupra pretendenților, îi atrage atenția lui Euphor că nu e eroic să extermini în loc închis oameni luați prin surprindere (5). Biruitorul de la Troia nu-și lasă companionul să uite fața sumbră a războiului apreciat de acesta pentru reușitele eroilor într-o lume imaginară în alb și negru, în care cei buni triumfă asupra răilor prin înverșunarea de a răpune cât mai mulți inamici (7). Văzut în ipostaza de cântăreț rafinat din liră, gazdă primitoare ori maestru al vorbei, dar și în aceea de ins primitiv și violent, orbit de mânie și cruzime, Ahile, eroul prin excelență, trebuie să aleagă, cum se știe, între viața lungă mediocră și moartea timpurie plină de slavă. Dilema îl preocupă pe Euphor nedumerit de legea războinicilor: prețul gloriei să fie neapărat moartea? nu se găsesc soluții de a concilia fala și viața? (8). Tentat uneori să fugă din fața primejdiilor, departe de a fi mereu un erou de neclintit, Ulise săvârșește la Troia fapte de arme cât să-și salveze onoarea, dar nu să pretindă reputația postumă. El se distinge astfel net de Ahile cel menit să moară înainte de cucerirea Troiei, cu obsesia faimei ca unic antidot al frustrării (9). Încă din vremea războiului Ulise se detașează de concepția veche a eroismului: victoria în cursă asupra lui Aiax prin evitarea unui obstacol neglijat de potrivnic la jocurile funebre în cinstea lui Patrocle îl convinge că robustețea nu are șanse fără istețime. Din punctul său de vedere, restituirea trupului lui Hector îi arată pe Ahile și pe Priam ca victime ale unui război fără sens, denunță caracterul iluzoriu al acțiunilor omenești și cultul forței, propriu castei militare (10). În confruntarea cu Polyphem, monstru isteț care îl consacră pe Ulise ca erou al intelectului, purtarea celui din urmă este paradoxală pentru Euphor: el nu se mulțumește cu înfrângerea adversarului, ci vrea ca aceasta să fie cunoscută de toți, încât își declară identitatea sfidător, cu riscul de a-l înfuria pe Poseidon, și își revendică statutul eroic (12). Întâlnirea cu Ahile în infern validează opțiunea lui Ulise: eroul războinic se reneagă pe sine ca promotor al eticii marțiale când pricepe că moartea înseamnă vid, în vreme ce Ulise izbândește, crede Euphor, ca erou al vieții (14). Câștigând prin darul vorbei de la feaci mai mult decât în zece ani la Troia, Ulise inaugurează revoluția culturală în care puterea spiritului ia locul celei trupești (16). În epilog, discipolul conchide: protagonistul viitoarei sale opere reprezintă un tip de om nou, cu o viziune asupra lumii la antipodul moralei eroice încetățenite. Convins că viața e preferabilă morții, iar mintea mai tare decât brațul, el respinge fatalismul și se îndreaptă spre viitor.

Aezii sunt omniprezenți în romanul lui Simone Bertière, care tratează pe larg problematica zămislirii epopeilor. La ceremonia de transmitere a puterii în Ithaca ia parte aedul oficial Phemios care, fidel doar artei, cântase și pentru pretendenții Penelopei. În pofida acestei trădări, el a fost iertat de Ulise, conștient de puterea rapsozilor de a dispensa și difuza faima. Totodată, împărtășindu-le predispoziția pentru povești și născociri, suveranul se simte aproape din tagma lor, ceea ce îi explică surprinzătoarea clemență. Drept omagiu pentru cel întors acasă, cântărețul reia episodul calului troian demonstrând o lege a breslei, adecvarea istoriilor bine cunoscute spuse cu talent în fața unor oameni informați cu privire la desfășurarea faptelor, prilej pentru artist de a improviza pe teme familiare (1). Când fostul luptător de la Troia expune sec disputa dintre Ahile și Agamemnon, Euphor apreciază că Phemios descrie mai bine aceleași întâmplări, căci vocea lui muzicală are darul de a-și transporta auditoriul și de a-l umple de bucurie. Comparația îl face pe Ulise să se simtă atins în amorul propriu, el considerându-și rivalul doar un meșteșugar care și-a perfecționat tehnica prin studiul intonației, respirației ori cadențelor și prin reluarea unor bucăți de succes (7). Indispus de remarca junelui căprar *l'aurore aux doigts roses caresse la crête des monts* / „Aurora cu degete trandafirii mângâie crestele munților”, Ulise îi reproșează că nu zice simplu, ca toată lumea, *le jour est levé* / „în zori”. Bănuind sursa unor astfel de turnuri emfatice, îi cere lui Phemios să-l lase în pace pe Euphor, care împrumută stilul grandilocvent al epopeilor, deși are spirit clar și just. Aedul îi spune însă stăpânului că tocmai poveștile sale sucesc capul băiatului prin furnizarea materiei epice prelucrate de rapsodul care îi dă doar forma diferită de vorbirea cotidiană. Ca servitor al lui Apollo, el îl asigură că Euphor e dotat pentru această îndeletnicire, are ritm, voce clară, ureche exactă și simț muzical. Flăcăul se lasă sedus de propunerea maestrului de a-l inița în tainele meseriei, iar Ulise se bucură pe ascuns să aibă astfel un aed mereu alături, în stare să facă și desfacă reputații (8). Pe măsură ce deprinde regulile profesiei, novicele își dă seama că necesită muncă, nu doar insuflarea și impulsul lui Apollo. Pe de altă parte, el înțelege că mânia lui Ahile a dat naștere deja unei epopei perfecte, cu spațiu limitat și evoluție liniară spre deznodământul previzibil. Model pentru poeții în căutare de patetic, cânturile ei

închise în sine sunt impregnate de pesimism, eroii preocupați doar de glorie găsindu-și împlinirea în moarte, prizonieri ai fatalității. Tiparul *Iliadei* nu poate fi depășit, un alt gen de epopee își așteaptă eroul și bardul (10). O amplă dezbatere despre travaliul aezilor precedă relatarea revenirii în Ithaca. După o întrevedere cu Phemios, Euphor constată că dublul rol al lui Ulise în războiul troian, de luptător și consilier al aheilor, nu face din el un erou pasionant, pe când voiajul său spre casă oferă o materie minunată pentru aezi. La obiecția celui în cauză, cum că povestea nu prezintă interes, odată ce totul e anunțat de la început, răspunde că și căderea Troiei fusese anticipată, atractiv fiind doar drumul spre punctul final. Un bun aed intuiește ce place, nu-și minte publicul apt să simtă artificiul, ci alege din adevăr sau plauzibil ceea ce poate delecta. Odată fixat acest principiu, ucenicul anunță cum va fi reconstituit traseul spre Ithaca pe care îl va transfigura în cântec. Fiecare episod va forma un întreg corespunzător unei ședințe de recitare, extenuantă pentru rapsod, fără ca acțiunile intermediare să fie schimbate între ele. Simpla înșirare a unor anecdote despre un erou nu creează epopee în absența ideii de destin și a liniei directoare de progresie a evenimentelor. Încredințat că munca aezilor e cumulativă, că fiecare își adaugă glasul la tradiție, Euphor are impresia că asistă la o legendă pe punctul de a se naște. Rămân de stabilit chestiuni tehnice privitoare la construcția poemului, de pildă identitatea naratorului, în chip firesc Ulise, singurul care cunoaște ce s-a întâmplat. Acesta va decide ce să spună, chiar cu riscul de a-și atribui isprăvi imaginare, găselnițe valabile doar pe termen scurt care pot genera contradicții. Cuvintele lui vor fi transpuse în poezie de Apollo, inspirația divină se va transmite din aed în aed, aceștia vor schimba doar detaliile și vor adăuga digresiuni spre a amplifica materialul sau a îndepărta atenția de la punctele nevralgice. Survenită la granița lumii reale, călătoria lui Ulise are toate șansele să captiveze câtă vreme istoriile miraculoase sunt pe gustul tuturor, iar realismul detaliilor ascunde neverosimilul. Dificultățile de localizare sporesc farmecul poveștii, căci imprecizia multiplică posibilitățile de identificare. După ce înșiră epitete definitorii care evidențiază trăsăturile de excepție ale eroului fără a rămâne exterioare și ornamentale, Euphor indică punctul de pornire al rememorării, plecarea de la Troia (11). Prima escală, la ciconi, aduce o materie uzată, razia în teritorii străine, searbădă pentru toți, crede Ulise, însă preopinentul său știe că lucrurile familiare care nu reclamă concentrarea sunt potrivite la începutul recitărilor, când e rumoare în sală, iar muzica și acrobații distrag asistența. Pe de altă parte, episodul se arată util pentru că anticipează lenta pierdere a echipajului, iar formula de încheiere *Nous reprîmes alors la mer pleins de tristesse, heureux d'être vivants, pleurant nos amis morts* / „Am pornit din nou pe mare triști, bucuroși că trăim, plângându-ne prietenii morți" poate fi întrebuințată și cu altă ocazie. Cât despre istoria ciclopului, Euphor o urmărește cu sufletul la gură fără a-i veni să creadă în norocul de a nimeri un subiect atât de prielnic dezvoltării epice. Când Ulise admite că din curiozitate a luat inițiativa dezastruoasă de a explora ținutul lui Polyphem, își sfătuiește stăpânul să se limiteze la expunerea simplă, fără a-și sublinia slăbiciunile, și să-și lase ascultătorii să judece. Cum pricepe în cele din urmă și acesta, disputa cu Polyphem e mai palpitantă decât actele sale războinice (12). Euphor socotește redundantă confruntarea cu lestrigonii, însă respinge sugestia lui Ulise de a elimina acest episod superfluu: pe de o parte, în auditoriu se află destui amatori de masacre, pe de altă parte, incidentul are avantajul de a-l debarasa de câțiva tovarăși de drum (13). Sceptic cu privire la posibilitatea de comunicare cu morții, Euphor aplaudă ca aed scena descinderii în infern, convins de succesul ei garantat. Cu specificarea că aezii se vor ocupa de catalogul femeilor ilustre spre a suplini lacunele lui Ulise, secvența se poate păstra ca atare fără grija verosimilității. Prin depășirea fricii de cei morți protagonistul devine erou al cunoașterii, fascinant pentru public, singurul pericol pentru aezi fiind ispita digresiunilor. Când rezumă cele petrecute după plecarea de la Circe, Ulise accentuează că totul s-a desfășurat conform previziunilor vrăjitoarei, ceea ce ar trebui să-l bucure pe aedul care poate refolosi materialul (14). Înfățișând întâlnirea cu Calypso, el pare deranjat de perspectiva că va fi livrată exuberanței aezilor viitori, căci n-are chef de abateri de la subiect care dispersează interesul. Inexistența suspansului, când toată lumea știe urmarea, înlătură acest risc, crede Euphor, care insistă pe distribuția rolurilor: Ulise trebuie să condenseze reconstituirea, cântărețul – să elimine detalii concrete, să adauge comparații, să anime istoria repetând-o în mai multe forme cu schimbarea vocilor. În discuție apare și problema consemnării faptelor. Aidoma eroilor lui Kadare, Euphor vede în scris moartea aezilor, odată ce opera lor e o creație continuă, iar, când va fi înregistrată grafic, ei vor fi siliți să declame un text învățat pe de rost. Cel care va realiza transcrierea va dobândi gloria eternă, însă vâna epică va seca, chiar dacă suportul solid va amplifica faima personajului. Controversele tehnice continuă. Ulise ar vrea ca în poem să fie scurtată durata șederii în insula lui Calypso la timpul necesar refacerii unui om ostenit, Euphor refuză să trișeze pentru că incoerențele grosolane frapează. Când e vorba de pregătirile de plecare, el nu vede ce rost au în epopee detaliile luate parcă dintr-un manual de fabricare a plutelor, Ulise îi îngăduie să scurteze sau să lungească povestirea, dar îl atenționează că în sală vor fi și corăbieri capabili să savureze astfel de amănunte. Sesizând rolul mării în aventurile lui Ulise, Euphor crede că acest element îi înalță lupta la rang de epopee. Cât despre scăpările și inconsecvențele

celui care își amintește trecutul, el îi garantează că aezii devin paznici ai memoriei dacă nu cumva aleg să confirme erorile spre a obține un efect suplimentar (15). Prezența naufragiatului printre fetele din jurul Nausicăi este asociată de Euphor cu a unui leu între căprioare. Știind că ascultătorii îndrăgesc comparațiile, el crede că termenul mai puțin uzual e mai flatant pentru Ulise. Cântecul lui Demodoc despre calul troian declanșează emoția celui care își declină identitatea spre a-și restitui pățaniile în fața feacilor. Oprit de partener să revină asupra acelorași evenimente, acesta găsește obositoare activitatea de aed chiar fără partea muzicală și dansată, însă se consideră concurent al lui Demodoc prin darul de povestitor (16). În epilog, Euphor constată că sejurul la feaci închide bucla, epopeea fiind deja schițată prin peripețiile spuse lui Alcinous. Succesul în fața regelui anunță receptarea generală favorabilă, istoria capătă sens prin progresia spre finalul anunțat și evidențierea semnificației. În schimb, Ulise nu prețuiește prezentarea făcută de aed celui situat în centrul viitoarei epopei – personajul literar pe punctul de a i se substitui. Deliberarea finală se referă la nevoia ca epopeile să se încheie prin decesul eroului, indispensabil glorificării postume. Euphor opinează că moartea în sânul familiei ar distona cu imaginea creată în timpul povestirii. Dezinteresat de *alter-ego*-ul artistic, Ulise își anunță intenția de a porni în cea din urmă călătorie, ceea ce îl face pe tânăr să observe că astfel istoria rămâne deschisă. Sfârșitul romanului îl arată pe corăbier gata de plecare, liber să fie oriunde sau nicăieri: traiectoria sa stimulează imaginația poeților, iar caracterul lui multiform generează portrete contrastante. Ultima imagine se centrează asupra lui Euphor, nou Homer declamând pe terasă în fața mării primul vers al *Odiseei*.

În dialogul imaginat de scriitoarea franceză, vorbitorii pun în discuție aspecte ale epopeilor care îi pot intriga pe moderni. La întâlnirea cu tatăl lui, Telemah spune că ar fi 108 pretendenți, Euphor semnalează că în sala mare a palatului nu încap decât 50 de inși (3). Promisiunile zeițelor la judecata lui Paris îi par fără legătură cu disputa cu rezultat știut dinainte, ceea ce îl determină pe partenerul de dialog să nu cauționeze legenda (6). Zugrăvirea trupelor desfășurate la Troia naște suspiciunile celui care își bănuiește stăpânul că falsifică numărul și înfrumusețează tabloul, obiecție parțial acceptată de Ulise, dispus să recunoască efectivele umflate ca în toate dările de seamă războinice, nu însă și exagerările cu privire la luxul corturilor admirat cu ochii proprii (7). În roman, fostul combatant lasă la o parte duelurile – tipice epopeilor – dintre campionii fiecărei tabere, precedate de ample provocări verbale, și își scutește interlocutorul de lista darurilor aduse lui Ahile în semn de împăcare; Euphor sesizează incongruențele din declarațiile celui mai brav dintre ahei care și-a anunțat plecarea imediată, pentru a spune apoi că va reintra în bătălie când Hector va ajunge în tabără și va incendia flota greacă. Povestitorul refuză să facă o cronică a războiului plină de masacre socotite de Euphor monotone, chiar dacă gustate de publicul care cere sânge (8). Ulise elimină detaliile superflue legate de întoarcerea spionilor din tabăra troiană, cum ar fi baia sau libațiile, și sare peste isprăvile lui Ahile la revenirea în conflict, similare precedentelor acte de vitejie; ascultătorul își manifestă spiritul critic întrebând de ce a avut nevoie cel faimos prin iuțeală să înconjoare de atâtea ori zidurile cetății în urmărirea lui Hector (9). Detaliile morții lui Ahile nu îl conving pe băiatul care observă că o rană la călcâi nu poate fi letală decât dacă e otrăvită săgeata, ceea ce îl face pe Ulise să admită că nimeni nu și-a pus problema felului concret cum a fost ucis eroul de un ins mediocru, instrumentul destinului (10). Istoria ciclopului este relatată de protagonist în formă brută, el scoțând în evidență elemente bizare sau aleatorii ale poveștii sale: uriașul n-avea motiv să aducă berbecii cu miros neplăcut în peșteră, e de mirare cum ceilalți ciclopi nu au venit să vadă ce a pățit semenul lor sau că Polyphem a aprins în hrubă focul indispensabil la întărirea țepușei menite să-l orbească (12). Afirmând că Tiresias nu i-a dat vreun sfat concret în afara celui evident de a nu mânca boii soarelui, Ulise își mărturisește lipsa de atenție la vorbele profetului plictisitor, care i-a spus doar lucruri deja știute sau presimțite. Întrebat dacă a coborât într-adevăr în Infern, el declară că în momentul respectiv așa a crezut, însă cu reculul timpului nu mai e sigur (14). Deznodământul relației cu nimfa Calypso, despărțirea pricinuită de dorul de casă al bărbatului neatras de nemurire, este pus la îndoială de Euphor, căruia îi trece prin minte că poate și Calypso se săturase de jelaniile amantului ei (15). Sejurul la Alcinous stârnește nedumeririle tânărului: cum să fie feacii în același timp marinari și retrași în insula lor? cum se poartă acest neam prea puțin ospitalier cu naufragiații indezirabili? n-ar fi trebuit ca Ulise să pomenească de soția lui rămasă acasă, ceea ce ar fi risipit speranțele gazdelor de a-l avea ca ginere, diminuându-le astfel entuziasmul față de el? Sătul să-și vadă gândurile disecate, cuprins de oboseală, cel care își deapănă amintirile scurtează inevitabilele descrieri de palate și grădini (16). În epilog, Ulise remarcă absurditatea călătoriei anunțate de Tiresias: cum să plece din insula Ithaca pedestru, cum să găsească oameni care nu cunosc sarea? Romanul evidențiază mai multe inadvertențe supărătoare pentru cititorul actual și rezumă fluid faptele, fără a recurge la procedeele desuete ale poemelor epice.

Unele concepții antice nu se regăsesc în romanul modern. Divinitățile sunt menționate doar prin existența lor anostă: carnea savuroasă de la ospăț poate fi invidiată de cei reduși la monotonia eternei

ambrozii (1); zeii n-au ce face în Olimp și caută ocazia să evadeze (2); Ulise respinge oferta lui Calypso de a deveni nemuritor fiindcă s-ar plictisi în ceruri, unde nu se întâmplă nimic și ar fi doar figurant (15). Cei de sus nu sunt vizibili pentru oricine, de pildă Euphor, martor tăcut la revenirea lui Ulise în Ithaca, a avut impresia că acesta era singur pe plajă, fără să identifice vocea feminină a Athenei (3). La întrebarea repetată a tânărului dacă a văzut într-adevăr zeii, Ulise spune că doar le-a simțit prezența (7), că, la dispariția în ceață a lui Paris, a constatat o serie de nepotriviri a căror acumulare le făcea neverosimile, dar nu imposibile (8). Deși implicarea zeilor în bătălie putea să ducă la moartea sau rănirea pământenilor, el a perceput doar dezlănțuirea de forțe ale naturii, dar nu a zărit pe nimeni când Hector s-a oprit la a patra trecere în fața zidurilor, spre a se adresa lui Apollo sub înfățișarea fratelui Deiphob (9). A resimțit dușmănia lui Poseidon ori sprijinul Atenei fără să-i vadă (11), nu a recunoscut-o pe zeiță în fetița care l-a condus la curtea lui Alcinous (15). În lipsa unui contact direct cu protectoarea sa, prea puțin interesată de el la Troia, absentă în mare parte din drumul de întoarcere, a sesizat numai imboldul Athenei, care l-a smuls din rutina cotidiană, i-a stimulat aptitudinea de a raționa, i-a insuflat energia de a pune în practică idei îndrăznețe (epilog). Romanul prezintă adesea atât justificarea miraculoasă, cât și pe cea rațională a întâmplărilor. Aparent înfăptuită de Athena, transformarea lui Ulise în vagabond la sosirea în Ithaca poate fi o deghizare pusă la cale chiar de el (3). Fără a fi asistat la sacrificarea Iphigeniei, Ulise nu are cum să spună dacă a fost ucisă sau dacă Artemis i-a substituit o ciută (6). Oracolele au acreditat ideea că zeii au stârnit războiul troian ca să-i încerce pe eroi, dar cel neinițiat în proiectele acestora are în vedere și un motiv mai trivial: prada bogată (7). Restituirea trupului lui Hector către Priam, dictată lui Ahile de olimpienii indignați de ultragiu, îi pare lui Ulise inițiativa biruitorului în stare să înțeleagă că nu putea păstra cadavrul. El nu îi dă crezare Elenei care își atribuia infidelitatea Aphroditei, fără a arăta vreun regret real, ca și cum ar fi fost mai degrabă agentul decât victima zeiței (10). Posibilă incarnare a lui Ino, ocrotitoarea marinarilor, pescărușul care i-a spus lui Ulise să-și abandoneze pluta, avea șanse să fie vocea bunului simț; inspirat de Athena, impulsul de a se agăța de stânci era, poate, un simplu act reflex (15). Înfrumusețarea naufragiatului după baie este prezentată de Euphor ca metamorfoză împlinită de Athena, iar de Ulise ca efect al spălatului energic (16). Sosirea la feaci, aranjată, zice-se, de Athena, a urmat planul de a-i aborda pe localnici al lui Ulise, care își reclama paternitatea faptelor. Cum subliniază autoarea în postfață, dubla explicație a evenimentelor îngăduie păstrarea miraculosului care dă farmecul poveștilor. Încredințată că intervențiile divine nu sunt doar un ornament literar pentru Homer, cum pretinde critica pozitivistă, ea nu pune în discuție – ca alți moderni demistificatori – rolul zeilor în mersul lumii, ci doar modul lor de acțiune.

Bine individualizați, vorbitorii din roman diferă mult prin vârstă ori statut social, dar au atribute similare, deșteptăciunea iscoditoare și gustul poveștilor. Tânărul căprar cu devenire spectaculoasă, destul de puțin verosimilă, spre condiția de aed, discută pe îndelete cu suveranul dornic să-și rememoreze aventurile. Nepotul porcarului Eumeu e un bun interlocutor pentru Ulise cel volubil, căci pune mereu întrebări, vrea să înțeleagă totul, latură în care îi seamănă stăpânului (2). Ager, nerăbdător să afle cât mai multe, el se lasă format de partenerul de dialog, pe care îl stimulează prin spiritul lui de contradicție (6). Spontan, entuziast, dar și rațional, predispus la obiecții, el nu rămâne un ascultător pasiv, ci îmboldește spiritul fertil în resurse al eroului (9). Mereu sceptic, se îndoiește de posibilitatea de a intra în vorbă cu morții, după cum și Ulise se întreabă dacă nu a fost cumva victima unor halucinații induse de Circe (14). Desigur, pregnante sunt mai ales însușirile eroului reliefate de conlocutor, dar și de cei implicați în istoriile sale. Cu o înclinare naturală spre fabulație (2), mereu ispitit să spună minciuni seducătoare (3), întrețesând falsul și adevărul chiar la întâlnirea cu Penelopa (4), el oferă propria versiune a aventurilor din drumul spre casă. Euphor crede că regele Itacăi se distinge între războinicii de la Troia și merită să fie în centrul altui gen de cântare, căci iubește viața și e deschis spre lume (10). Ucenicul aed găsește că epitetele potrivite celui care a făcut atâtea escale în periplul lui din nevoia de acțiune și din sete de cunoaștere ar trebui să-i reliefeze darurile ieșite din comun: inteligența aplicată, curiozitatea vie, perseverența, rezistența la durere, îndrăzneala, dar și recursul la o mie de subterfugii (11). Încântat de episodul cu ciclopul, Euphor îl consideră definitoriu pentru personalitatea lui Ulise, victima propriei dorințe de a ști dacă localnicii sunt niște brute sau inși ospitalieri și temători de zei: el scapă dintr-o situație disperată prin curaj și iscusință, triumfă grație ingeniozității, urzește vicleșuguri, se adaptează, descoperă obiecte bune să-i servească, elaborează o lecție de strategie (12). Apropiindu-se de Circe din același neastâmpăr iscat chiar de pericol, cum socotește Euphor, comandantul atrage admirația vrăjitoarei care își dă seama că are de-a face cu cel mai inteligent și subtil om, logic în actele sale, prea complicat, prea profund uman pentru a fi transformat într-un animal oarecare (13). Descinderea în ținutul umbrelor îi place lui Euphor pentru că lupta împotriva morții valorifică darurile lui Ulise și îl consacră pe cel îndrăzneț, dar nu temerar, drept model de supraviețuire(14). Acționând în preajma Nausicăi cu neînfricare sau inconștiență, din instinct ori inspirație, oaspetele realizează că a reușit să le inoculeze feacilor ceva din spiritul lui de aventură (16). În epilog,

Ulise își explică impulsul de a porni într-o ultimă călătorie prin faptul că n-a suportat niciodată să rămână în același loc, să facă aceleași lucruri. El și-a inventat identități false din prudență, dar și gratuit, lansându-se în peripeții imaginare, mereu devorat de năzuința cunoașterii. În construirea vasului alcătuit spre a naviga în viitor Euphor recunoaște competența și simțul practic, dorința de a depăși piedici și limite a celui care va fi în centrul viitoarei sale opere. Declarându-și în postfață simpatia pentru preaumanul Ulise, autoarea arată că toate particularitățile acestuia figurează și în textul homeric, personală fiind doar preferința de a echilibra virtuțile și slăbiciunile personajului și de a-i sublinia evoluția: marea îi oferă o nouă naștere celui ajuns la feaci ca om împlinit. Dacă lumea coerentă a epopeilor exprimă viziunea despre univers, modul de trai, gusturile, legile și credințele altor vremi, oamenii de odinioară se înrudesc cu cei actuali prin probleme similare de viață și de moarte. În final, romanciera mărturisește că a inserat în portretul lui Ulise trăsături ale ei la vârsta declinului, că a insistat asupra unor întrebări proprii, a unor aspecte care au tentat-o întotdeauna, ca refuzul căilor bătute, curiozitatea ori simțul comicului.

Fostă profesoară de limbi clasice, autoarea lămurește multe realități specifice lumii antice. Uneori o face chiar în cuprinsul romanului. Astfel, spre a fixa obiectivul peților Penelopei de a cuceri puterea în Ithaca, ea dă detalii despre statutul juridic al femeii dependente de tată, soț sau fiu, dar și despre uzanța ca soțiile să gestioneze patrimoniul în absența războinicilor (4). O clarificare istorică a expedițiilor de jaf întreprinse de atacatori în Războiul Troian arată că grecii disprețuiesc comerțul, lăsat în seama fenicienilor, și preferă să facă razii pe coastă pentru a-și procura hrana (7). Episodul ciclopului se bazează pe ideile lor preconcepute că oamenii care mănâncă pâine, respectă zeii, cultivă pământul și ascultă legile sunt superiori celor care consumă ce află în natură și trăiesc în afara normelor (12). Multe explicații sunt incluse în notele romanului. Cele mitologice se referă la Atrizi și la repertoriul tragediilor, la frații Elenei, Castor și Polux, reuniți în aceeași constelație, la prevestirea că fiul lui Tetis va fi mai puternic decât tatăl său, motiv pentru zei de a o evita (6), la raporturile dintre titani și olimpieni (13), la fluviile infernale; la Gorgone și Medusa; la Sirenele grecești, păsări cu bust feminin, diferite de femeile cu coadă de pește din basmele lui Andersen (14). Alte note aduc precizări privitoare la alinierea securilor în proba arcului ori la practica sacrificării celor dintâi copii, curentă în bazinul mediteranean, extensie a obiceiului de a oferi zeilor primele roade ale câmpului (5). O adnotare de subsol ia în considerare mai multe traduceri ale poemelor homerice care interpretează ambarcațiunea construită de Ulise pe insula lui Calypso diferit, drept plută sau corabie (15). Dintre notele lingvistice inventariind, de pildă, termenii grecești pentru mare (15), semnificativă este aceea din epilog care deslușește expresia din profeția lui Tiresias *thanatos ex halos* drept moarte *„loin de la mer”* sau *„due à la mer”,* cu însemnate consecințe asupra deznodământului prezumtiv.

În pofida competenței sale în domeniu, autoarea își desemnează cartea născută din frecventarea textelor homerice în cadrul studiilor literare drept scriere fără pretenții, cu țelul modest de a oferi nespecialiștilor un instrument de familiarizare cu opera unui înaintaș ilustru. Lucrarea nu s-ar lăsa, așadar, comparată cu reinterpretările moderne propuse de Giono sau Giraudoux, accesibile doar unor rafinați cunoscători ai epopeii eline. Dacă am recurge, totuși, la o astfel de alăturare, termenul de referință cel mai la îndemână pare *Nașterea Odiseei* (1930), primul roman al lui Jean Giono, axat pe transfigurarea în creație a minciunilor rostite de frivolul personaj spre a-și justifica întoarcerea tardivă acasă. În absența unor ambiții declarate, noua reluare a istoriei lui Ulise nu se reduce la simpla popularizare a legendei prin repovestirea cursivă a întâmplărilor și la rezumarea în proză a conținutului exprimat în hexametri. Romanul lui Simone Bertière atrage prin felul antrenant de a pune în discuție aspecte perimate sau încă atractive ale poemelor antice din perspectiva cititorilor actuali.

BIBLIOGRAFIE

BERTIÈRE, Simone, *Le roman d'Ulysse,* Paris, Éditions de Fallois, 2017.
ENTANACLAZ, Agathe, *Les Métamorphoses d'Ulysse. Réecritures de l'Odyssée,* Paris, Flammarion, 2003.
GENETTE, Gérard, *Palimpsestes. La littérature au second degré,* Paris, Seuil, 1982.
GIONO, Jean, *Naissance de l'Odyssée,* Paris, Éditions Grasset, 2002.
HOMER, *Odiseea,* traducere de George Murnu, studiu introductiv și note de D.M. Pippidi, București, Univers, 1971.

Alexandra CIOCÂRLIE
Institutul de Istorie și Teorie Literară „G. Călinescu”, București
aciocarlie@gmail.com